

Renata Suchenek

Semantyka czasowników
widzenia i patrzenia

Zakładam, że podstawą semantycznego opisu wszelkich wyrażen (a przede wszystkim czasowników) denotujących zdarzenia związane z percepcją wzrokową są znaczenia czasowników *widzieć* i *patrzeć*. Znaczy to, że czasowniki te, rozumiane jako wykładniki predykatów semantycznych, mogą służyć do eksplikacji znaczeń takich innych czasowników, jak np.: *gapić się*, *obejrzeć*, *popatrzeć*, *pozaglądać*, *rozejrzeć się*, *spojrzeć*, *zajrzeć*, *zobaczyć*, które wchodzi z czasownikami *widzieć* i *patrzeć* w odpowiednie relacje semantyczne.

Głównym celem niniejszego artykułu jest wyróżnienie jednostek leksykalnych (w rozumieniu Bednarka i Grochowskiego, zob. 1993: 13-14) konstytuowanych przez ciągi *widzi* i *patrzy* oraz próba zdefiniowania ich znaczeń.

Punktem wyjścia do wyróżnienia wszystkich jednostek leksykalnych konstytuowanych przez oba te ciągi (*widzi* i *patrzy*) będą zdania, w których pełnią one funkcję orzeczenia. Zdanie bowiem traktuję jako prymarną formę wypowiedzenia i prymarną realizację struktury predykatowo-argumentowej (zob. Otfinowski 1982: 5-9), którą uznaję za myślowy odpowiednik każdego zdarzenia w rzeczywistości pozajęzykowej (por. Dyszak 1999: 8). Zdarzeniem jest także percepcja wzrokowa. Ponieważ chodzi o jednostki leksykalne konstytuowane przez ciągi będące wykładnikami predykatów semantycznych w funkcji orzeczenia syntetycznego (a więc spełniające jednocześnie funkcję finitywną), to każda z tych jednostek ma postać schematu składniowego zdania, które realizuje podstawową strukturę predykatowo-argumentową. Bezsprzecznie jednym z elementów tej struktury jest argument stanowiący podmiot percepcji wzrokowej, którym niewątpliwie może być człowiek, bowiem percepcja wzrokowa jest zdarzeniem, stanowiącym jeden ze sposobów po-

strzegania rzeczywistości przez ludzi¹. Postrzeganie utożsamia się z uświadamianiem sobie wrażeń odbieranych odpowiednim narządem zmysłu², co jest cechą umysłu ludzkiego³. Rodzi się zatem pytanie, czy można mówić o percepcji wzrokowej także w odniesieniu do zwierząt. Ponieważ rozstrzygnięcie tej kwestii wykracza poza analizę językową, przyjmuję, iż rozpatrywany tutaj podmiot percepcji wzrokowej jest tylko podmiotem osobowym.

Przywołane pojęcie postrzegania jawi się jako prostsze semantycznie od pojęcia widzenia. Czasownik *postrzegać* mógłby więc służyć – po uzupełnieniu go wyrażeniem nazywającym odpowiedni zmysł (tu: wzrok) lub jego narząd (tu: oko) – do definiowania znaczenia czasownika *widzieć*, por.: 1. *Piotr widzi kanarka*. = ‘Piotr postrzega wzrokiem kanarka’ lub ‘Piotr postrzega oczami kanarka’.

Takie definicje znajdują się w SjpD 1958-1969 („postrzegać coś oczami”) i w MsjpS 1997 („postrzegać co wzrokiem”). Trzeba jednakże zwrócić uwagę na fakt, iż w SjpD czasownik *postrzegać* opatrzony jest kwalifikatorami wskazującymi na to, że jest to termin filozoficzny i psychologiczny. Jako taki nie nadawałby się więc do eksplikowania znaczeń wyrażenia języka ogólnego.

Cechą słownikowych definicji czasowników *patrzeć* i *widzieć* jest to, iż zawierają kilka znaczeń. Czasownik *patrzeć* w ogólnych słownikach języka polskiego (SjpD 1958-1969, SjpSz 1978, MsjpS 1997) oraz w Ssg 1980-1992 definiowany jest (jako czasownik percepcji wzrokowej) dwójako:

- 1) „kierować na co wzrok; rozglądać się, szukać czego wzrokiem”,
- 2) „obserwować, zauważać”.

W pierwszej z tych definicji można wyróżnić trzy znaczenia:

- I ‘kierować na co wzrok’⁴,
- II ‘rozglądać się’,
- III ‘szukać czego wzrokiem’⁵.

W kolejnej definicji czasownika *patrzeć* (odnotowanej w Ssg 1980-1992 jako III, w SjpD 1958-1969 jako 2, w SjpSz 1978 i MsjpS 1997 jako 3)

¹ Por. *percepcja* w SjpSz 1978: „złożony proces poznawczy polegający na odzwierciedleniu **przez człowieka** przedmiotów, zjawisk i procesów, zachodzących wskutek działania określonych bodźców na narządy zmysłowe (...)” (podkreślenie R. S.).

² Zob. *postrzec-postrzegać* w SjpSz 1978: „**uświadomić** sobie wrażenia wywołane działaniem bodźca zewnętrznego na analizator zmysłowy (...)” (podkreślenie R. S.).

³ Zob. definicję rzeczownika *świadomość* w MsjpS 1997: „zdolność **umysłu ludzkiego** do odzwierciedlania obiektywnej rzeczywistości oraz uprzytomnianie sobie własnej egzystencji” (podkreślenie R. S.).

⁴ Pierwsze z tych znaczeń zostało w SjpD 1958-1969 i SjpSz 1978 rozbudowane o element „na kogoś”.

⁵ W trzecim znaczeniu SjpSz 1978 odnotowuje element „kogoś”.

w funkcji definiensa występują dwa bardziej – jak można przypuszczać – złożone semantycznie czasowniki *obserwować* i *zauważać* (podobnie bardziej złożonym do rozpatrywanych wydaje się czasownik *rozglądać się* z definicji cytowanej wcześniej).

Najwięcej znaczeń czasownika *widzieć* można się doszukać w definicji zamieszczonej w SjpSz 1978:

- I 'reagować odpowiednimi wrażeniami na bodźce działające na narząd wzroku',
- II 'postrzegać',
- III 'rozróżniać przedmioty wysyłające, odbijające lub przepuszczające światło, ich wielkość, kształt, barwę i ruch, dostrzegać, oglądać'.

W definicji rozpatrywanego czasownika w Spp 1969 podane są inne czasowniki percepcji wzrokowej (bardziej złożone semantycznie niż definiendum): *ogłądać*, *dostrzegać*.

Czasownik *patrzeć* funkcjonuje w zdaniach realizujących następujące schematy składniowe:

I $x_m \leftarrow patrzy$

por.:

2. *Chory patrzy (bezmyślnymi oczami).* (Ssg 1980-1992: *patrzeć*)

3. *Jan patrzy, (a Piotr zamknął oczy).*

II $x_m \leftarrow patrzy \rightarrow na y-a_b$

por.:

4. *Jan patrzy na Zosię.* (Ssg 1980-1992: *patrzeć*)

5. *Paweł patrzy na dom.*

III $x_m \leftarrow patrzy \rightarrow po y-ach_{mc}$

por.:

6. *Janek patrzył po sprzętach.*

IV $x_m \leftarrow patrzy \rightarrow w y-a_b$

por.:

7. *Zosia patrzyła (z uwagą) w obraz.* (Ssg 1980-1992: *patrzeć*)

V $x_m \leftarrow patrzy \rightarrow za y-em_n$

por.:

8. *Karol patrzył za psem.*

VI $x_m \leftarrow patrzy \rightarrow że // jak y coś robi // że // jak z y-em coś się dzieje$

por.:

9. *Rodzice (obojętnie) patrzą, jak ich dziecko niszczy żywopłot.* (Isjp 2000: *patrzeć*)

Zdania 2. i 3. odnoszą się do takiej sytuacji, kiedy x ma oczy otwarte, co wcale nie oznacza, że patrzy na coś. Przykłady te należy odróżnić też od zdań

z wyzerowanym dopełnieniem orzeczenia *patrzy*. *Patrzy* w wyrażeniach typu *x patrzy* oznacza tylko tyle, że 'oczy *x*-a są otwarte'⁶. Jest to czasownik *patrzeć*₁.

Z kolei w zdaniach 4.-8. czasownik *patrzy* jest bardziej złożony semantycznie i oznacza, że oczy *x*-a są otwarte (zawiera znaczenie czasownika *patrzy*₁) i skierowane na *y*-a. Czasownik *patrzeć* współtworzy tu jednostkę leksykalną łącznie z przyimkiem, który wydaje się wykładnikiem 'kierowania oczu przez *x*-a na *y*-a'. Jest to czasownik *patrzeć*₂.

W zdaniu 9. *patrzy* jest semantycznie bardziej złożony niż *patrzy*₂. Oznacza, że *x* ma otwarte oczy i postrzega zdarzenie z bliżej nieokreślonym lub określonym *y*-em. Jest to czasownik *patrzy*₃.

Czasownik *widzieć* funkcjonuje w zdaniach realizujących trzy schematy składniowe⁷:

I $x_m \leftarrow \text{widzi}$

por.:

10. *Adam widział (przed wypadkiem).*

II $x_m \leftarrow \text{widzi} \rightarrow y-a_b$

por.:

11. *Widzę coś.*

12. *Jan widział coś, (ale nie wie, co to jest).*

13. *Jasiek widzi Małgosię // psa // samochód.* (Ssg 1980-1992: *widzieć*)

III $x_m \leftarrow \text{widzi} \rightarrow \text{że} // \text{jak } y \text{ coś robi} // \text{że} // \text{jak z } y\text{-em coś się dzieje}$

por.:

14. *Widzę, że ojciec się porusza.*

15. *Jan widzi, jak kamień spada.*

Romuald Grzesiak rozpatrując znaczenia czasowników percepcji wzrokowej, stwierdza:

„Aby mógł zajść akt percepcji, czyli mogło powstać jakiegokolwiek wrażenie zmysłowe, muszą być spełnione następujące warunki:

1) musi działać jakiś bodziec (strumień energii),

⁶ O braku implikacji między pojęciami patrzenia i widzenia piszą Miller i Johnson-Laird (1976: 589).

⁷ W obrębie schematu składniowego nie uwzględniam ewentualnych fraz lokatywnych, o które rozszerza walencję czasownika *widzieć* Adam Dobaczewski (zob. Dobaczewski 2000: 40). Fraza lokatywna (najogólniej: *w pewnym miejscu*) nie jest wykładnikiem argumentu implikowanego przez predykat widzenia, jest natomiast wykładnikiem ramy czasowo-przestrzennej (każde zdarzenie osadzone jest w czasie i przestrzeni, ale czas i przestrzeń nie wynikają z treści konkretnego predykatu), por. rozważania Andrzeja Otfinowskiego (Otfinowski 1982: przypis 7).

- 2) bodziec ten musi być odebrany przez narząd zmysłu (...),
- 3) musi istnieć pewien stan uwagi świadomości, który to stan możemy opisać jako pewien potencjał energetyczny receptorów i mózgu oraz aktywności, otwarcie tzw. tworów siatkowego (...) w pniu mózgowym." (Grzesiak 1983: 15).

Wcześniej Anna Wierzbicka wyróżniła trzy człony struktury głębokiej zdań dotyczących percepcji wzrokowej:

- 1) informację o zetknięciu ciała (tu: oczu) z jakąś rzeczą,
- 2) informację o świeżo nabytej wiedzy na temat tej rzeczy,
- 3) sąd o związku przyczynowym między zetknięciem się ciała z czymś i nabyciem wiedzy

(por. Wierzbicka 1969: 29).

Można zatem uznać, że proces widzenia jest złożony i obejmuje:

- 1) widzenie fizyczne (obiektywne, poza psychiką), gdy x reaguje na bodźce świetlne,
- 2) widzenie psychiczne (subiektywne, w obrębie psychiki), kiedy x uświadamia sobie = wie, że w jakimś miejscu istnieje, znajduje się y // co się dzieje z y -em.

Wyrażenie typu x widzi jak w zdaniu 10. odnosi się tylko do procesu widzenia fizycznego, w którym x widzi, tzn., że x reaguje (oczy x -a reagują) na bodźce świetlne. Światło w tym wypadku jest przyczyną widzenia⁸, ale źródło tego światła nie jest obiektem zamierzonej percepcji wzrokowej. Rozpatrywane wrażenie x widzi realizuje model struktury predykatowo-argumentowej z predykatem jednoargumentowym pierwszego rzędu (argument jest nosicielem cechy – zdolności // potencjalności widzenia)⁹. Jest to czasownik *widzieć*₁.

Z kolei zdania 11.-13. czasownik *widzieć* jest bardziej złożony semantycznie niż *widzieć*₁. W zdaniach 11. i 12. oznacza on, że x -a oczy są otwarte i skierowane na y -a. Jednakże x nie może precyzyjnie określić y -a, choć ma świadomość jego istnienia. Może to być spowodowane na przykład zbyt dużą odległością, która dzieli x -a od y -a. Zdanie 13. reprezentuje ten sam schemat, ale x , który postrzega y -a, jest w stanie go zidentyfikować. Jest to *widzieć*₂.

W tym miejscu wart odnotowania jest fakt, że to, co się widzi, nie musi być tym, co faktycznie wywołało proces widzenia fizycznego. Obserwujemy to na przykładzie, który rozpatruje Anna Wierzbicka w *Dociekaniach semantycznych*, kiedy ktoś mówi: *Widzę zmiję.*, to nie znaczy, że mówi: *To (tam) jest*

⁸ O relacji między emisją światła a percepcją wzrokową pisze A. Dyszak (zob. Dyszak 1999: 23).

⁹ Zob. też rozważania R. Grzesiaka o znaczeniach takich czasowników, jak *niedowiedzieć*, *zaniewidzieć*, *przewidzieć* // *przejrzeć* (zob. Grzesiak 1983: 60).

zmija., ale: *Myślę // Sądzę, że (tam) jest zmija.*, gdyż to może być patyk (por. Wierzbicka 1969: 30). Za pomocą wyrażenia *zmija* nadawca wypowiedzi nazywa wynik widzenia psychicznego – konstrukt mentalny, który powstał w jego mózgu i który może – ale nie musi – odpowiadać elementowi rzeczywistości, od którego zostało odbite światło docierające do jego oczu (tym elementem może być rzeczywiście *zmija*, ale też może nim być na przykład patyk – jak w sytuacji przedstawionej przez Wierzbicką – jego kształt, barwa, otoczenie, w którym się znajduje, sprawia, że wypowiadający zdanie: *Widzę zmiję*. myśli, że to *zmija*). Rozpatrywany schemat składniowy z orzeczeniem *widzi*₂ realizuje modele struktury predykatowo-argumentowej z predykatem pierwszego rzędu dwuargumentowym. Oba argumenty są przedmiotowe (pierwszy – osobowy, drugi – niescharakteryzowany).

Schemat składniowy trzeci realizuje model struktury predykatowo-argumentowej także z predykatem dwuargumentowym, ale wyższego rzędu, w którym pierwszy argument jest osobowy, a drugi jest argumentem zdarzeniowym (nieprzedmiotowym – za Karolakiem, zob. Urbańczyk 1984: 69). W zdaniach 14.-15. czasownik *widzieć* oznacza, że *x* ma otwarte oczy, którymi postrzega zdarzenia z bliżej nieokreślonym (14.-15.) lub zidentyfikowanym (16.-17.) *y*-em jako subjectem lub patientem. Występuje tu czasownik *widzieć*₃.

Stanisław Karolak wyróżnił wśród struktur predykatowo-argumentowych modele z predykatami pierwszego rzędu i modele z predykatami wyższego rzędu (zob. Urbańczyk 1984: 116). W wyrażeniach spełniających model z predykatami pierwszego rzędu znalazły się czasowniki percepcji wzrokowej *przyglądać się, przyjrzeć się* (op. cit.: 120), *zaglądać, zajrzeć* (op. cit.: 173), *doglądać, gapić się, zagapić się, napatrzeć się, obserwować, zaobserwować, popatrzeć, przypatrywać się, przypatrzeć się, rozglądać się, rozejrzeć się, zapatrzeć się* (op. cit.: 176) oraz przykłady: *Andrzej przyglądał się cudzoziemcowi.* (op. cit.: 120), *Chłopak gapił się na kolumny maszerujących wojsk.* (op. cit.: 176). W obrębie struktur z predykatami wyższego rzędu Karolak uwzględnił następujące czasowniki percepcji wzrokowej: *obserwować, zaobserwować, patrzeć, przyglądać się, przypatrywać się, podglądać, podejrzeć, spojrzeć, spostrzec, ujrzeć, widzieć, zauważyć, zobaczyć, przyglądać się, przyjrzeć się, przypatrywać się, przypatrzeć się* i podał takie przykłady wyrażen zdaniowych: *Sąsiadka obserwowała z okna, jak ojciec czynił mamie wymówki.*; *Milicjant widział, jak jeden z przechodniów zaczepił kobietę.* (op. cit.: 186), *Przyglądałem się pracy maszyn.* (op. cit.: 192).

Predykatami nieodnotowanymi do tej pory w pracach językoznawczych są **WIDZIEĆ** i **PATRZEĆ**, które realizują się w wyrażeniach typu *x widzi // x patrzy*. Są to predykaty jednoargumentowe.

Oto propozycje eksplikacji znaczeń wyróżnionych wcześniej wszystkich jednostek leksykalnych z ciągami *patrzy* i *widzi*:

x patrzy = x ma otwarte oczy (*patrzy*₁, por. zd. 2., 3.),

x patrzy na y // po y-ach // w y // za y-em = x ma otwarte oczy; oczy x-a skierowane są na y (*patrzy*₂, por. zd. 4.-8.),

x patrzy na z = x ma otwarte oczy; oczy x-a skierowane są na y; y jest częścią jakiegoś zdarzenia z (*patrzy*₃, por. zd. 9.),

x widzi = x ma otwarte oczy; oczy x-a reagują na światło (*widzi*₁, por. zd. 10.),

x widzi y = x ma otwarte oczy; oczy x-a reagują na światło; oczy x-a skierowane są na y-a; x nie wie, co to jest y (*widzi*_{2a}, por. zd. 11., 12.) lub x ma otwarte oczy; oczy x-a reagują na światło; oczy x-a skierowane są na y-a; x (sądzi, że) wie, co to jest y (*widzi*_{2b}, por. zd. 13.),

x widzi z = x ma otwarte oczy; oczy x-a reagują na światło; oczy x-a skierowane są na y-a; y jest częścią jakiegoś zdarzenia z; x nie wie, co to jest y (*widzi*_{3a}, por. zd. 14., 15.) lub x ma otwarte oczy; oczy x-a reagują na światło; oczy x-a skierowane są na y-a; y jest częścią jakiegoś zdarzenia z; x (sądzi, że) wie, co to jest y (*widzi*_{3b}, por. zd. 16., 17.).

Bibliografia

- Bednarek A., Grochowski M., 1993: *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń.
- Dobaczewski A., 2000: *Kilka uwag o czasownikach percepcji wzrokowej*, [w:] *Prace Językoznawcze II*, Olsztyn.
- Dyszak A., 1999: *Językowe wyrażenia zjawisk emisji światła*, Bydgoszcz.
- Grzesiak R., 1983: *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*, Wrocław.
- Isjp, 2000: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. I-II, Warszawa.
- Miller G. A., Johnson-Laird P. N., 1976: *Language and Perception*, Cambridge, Massachusetts.
- MsjpS, 1997: *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa.
- Otfinowski A., 1982: *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych*, Bydgoszcz.
- SjpD, 1958-1969: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa.
- SjpSz, 1978: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa.
- Spp, 1969: *Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Ssg, 1980-1992: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, red. K. Polański t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, t. II i III Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, t. IV Wrocław – Warszawa – Kraków, t. V Kraków.
- Swjp, 1996: *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa.
- Urbańczyk S. (red.), 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia*, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1969: *Dociekania semantyczne*, Wrocław.

Summary

The basis of semantic description of visual perception verbs is the meanings of the verbs *patrzeć* and *widzieć*. These verbs are not clear-cut. They are indices of first-order or higher-order semantic predicates and, as such, constitute different lexical units, cf: x *patrzy* (*patrzeć*₁), x *patrzy na y* (*patrzeć*₂), x *patrzy na z* (*patrzeć*₃) as well as x *widzi* (*widzieć*₁), x *widzi y* (*widzieć*₂), x *widzi z* (*widzieć*₃) – x , y are indices of objective arguments (x – of a personal one, y – of an uncharacterised one), z is the index of an event argument. Between particular predicates, there exist semantic dependencies: the meanings of the verbs *patrzeć*₂, *patrzeć*₃ and *widzieć*₁ are based on the meaning of the verb *patrzeć*₁ (x *patrzy* = ‘ x has his eyes open’), the meanings of the verbs *widzieć*₂ and *widzieć*₃ are based on the meaning of the verb *widzieć*₁ (x *widzi* = ‘ x has his eyes open, x ’s eyes react to light’).